

Metodologie v právnickém psaní: dobrý sluha, špatný pán

JAN KYSELA*

Methodology in legal writing: good servant, bad master

Summary: Brief article focuses on necessity of searching for the balance between methodological considerations and substantive contribution of academic texts.

Keywords: methodology, science, creativity, searching for balance

V každém kolektivu bývá někdo, komu se ostatní smějí, anebo se při jeho výkonech alespoň shovívavě usmívají. V tomto čísle Jurisprudence jsem to já, hříčka osudu, systematickou metodologií nepolíbený, sice písíci, avšak tak nějak nevědecky a patrně staromilecky. Svě role se zhostím na malé ploše a v tónu povýtce osobním, tj. bez potřeby zobecňování či lákání někoho na scestí. Jak už název napovídá, nejde mi o varování před dozajista užitečnou metodologií, nýbrž o vymezení se vůči samoučelnému lpění na formalitách.

P. Holländer užívá v některých svých přednáškách, ba i textech, metodu „stříhu“, která mu umožňuje se posouvat kupředu v poznámkách někdy jen volně souvisejících. Snad se nebude zlobit, když si tuto metodu v metodologickém čísle Jurisprudence vypůjčím.

Střih č. 1:

Před více než devíti lety jsem byl coby vcelku čerstvý docent osloven, abych si připravil přednášku pro náš doktorandský kurz obecných základů právní vědy. Přednášet o čem, když je už tolik témat pokrytých zkušenějšími kolegy? Tehdejší doktorand katedry teorie práva a právních učení, na níž jsem působil, mi doporučil, ať si zvolím něco, co zajímá mne samotného, protože to je základním předpokladem, aby to zaujalo i posluchače. Mluvím tedy o vztahu práva a politiky.

Střih č. 2:

Před dvěma lety jsem na brněnské právní fakultě referoval o dílčím tématu své knihy o ústavní teorii. V navazující debatě jsem byl dotázán tamní doktorandkou, jestli si myslím,

zda to, co jsem napsal, je věda, resp. zda na takové knihy mají být vynakládány veřejné prostředky. Kniha byla výstupem grantu GA ČR, tudíž i její publikace byla z tohoto grantu podpořena. Pozadím dotazů bylo přesvědčení tazatelky, že v zahraničí existuje přehršel knih lepších, specializovanějších.

Nemohu předstírat, že mne otázky potěšily, nicméně umožnily mi nahlédnout, že nevolíme jen mezi knihami vědeckými a učebnicemi či skripty. Pro někoho jsou zkrátka vědecké knihy pracující s empirií, v nichž se počítá a vytvářejí se grafy. Snad tedy z toho plyne, že je možné nebýt vědec, ale třeba teoretik, anebo jen autor (odborných) textů?

Střih č. 3:

V neformálním rozhovoru – jistě v nadsázce – před časem uvedl jeden z hodnotitelů vládní rady pro vědu a výzkum, že během cca sedmi vteřin vidí, o jakou metodologii se hodnocené dílo opírá, a podle toho k němu přistupuje.

Co z řečeného vyplývá? Ne vše, co autora zajímá, musí být v sepsané podobě ostatními hodnoceno jako věda, s čímž se ovšem dá poměrně dobře žít. Problém nastává tehdy, když nás přestává zajímat, co vlastně kdo napsal, protože předem postrádáme formální indikátory toho, že to bude (mělo by) stát za to.

Střih č. 4:

Právníckého vzdělání jsem nabytl v letech 1993 až 1998. Nevzpomínám si, že by s výjimkou tří přednášek v teorii práva (J. Boguszak, V Veverka a hostující O. Weinberger,

* Katedra politologie a sociologie, Právnícká fakulta Univerzity Karlovy. E-mail: kyselaj@prf.cuni.cz.

přednášející o non/kognitivismu) někdo před studenty přemýšlel o tom, co může znamenat právní věda, a i to spíše ve vztahu k jejímu charakteru, resp. klasifikaci věd dalších. Rozhodně jsme se nezabývali metodologií právního poznávání či výzkumu. Vedeni jsme byli k tomu, abychom četli texty (v optimální kombinaci právních předpisů, judikátů, knih, článků), přemýšleli o nich a přečtené a promyšlené sázeli na papír v rámci psaní diplomové práce (jinou větší práci nebylo třeba psát). Někoho psaní začalo bavit, a v ideálním případě výsledek procesu jeho psaní zaujal i někoho jiného než autora samotného, tudíž psal dále. Jiného nebavilo, tak nepsal a nepíše.

Téma diplomové práce jsem zvolil nahodile. *J. Camrda*, tehdy redaktor *Nové Přítomnosti*, přinesl *P. Pithartovi*, jehož jsem byl pomědem, bednu knih vyřazovaných knihovnou Fakulty sociálních věd UK. V bedně jsem našel německý sborník o právu na odpor v demokraciích. Téma u nás nebylo zpracováno, tak jsem je zkusil zpracovat. Nakonec z toho byla útlá knížka, shodou okolností (omylem nakladatele) vydaná v poměrně už solidní podobě i ve druhém vydání. Věděl jsem, jak chci téma rozčlenit a jednotlivé části zpracovat, a to při vědomí toho, že je nevyčerpám. Byla to metodologická úvaha?

Podobně jsem přistupoval i ke svým dalším textům. Spíše mne těšilo zaplňovat mezery v pro mne referenční tuzemské literatuře, když knížky o dvoukomorových systémech a o zákonodárné delegaci vyšly zhruba osmdesát let poté, co jejich předchůdkyně, než přemýšlet o metodologii, resp. metodologické úvahy sázet na papír. Jelikož jsem měl tehdy určitý přehled o zahraniční literatuře, mohu snad neskromně prohlásit, že kniha o dvoukomorových systémech byla srovnatelná s tím, co v zahraničí k tématu vycházelo (vyjma aplikace teorie her či teorie racionální volby). Obávám se však, že o metodologii v ní nepíšu. Činí ji to bezcennou? Anebo vědecky bezcennou? Anebo možná bezcenná není, je to však spíše věcí náhody, bez pojistek?

Napsal jsem i časopiseckou studii o interpretaci a aplikaci čl. 43 Ústavy, který pojednává o válečném stavu a dispozicích ozbrojenými silami. V rámci toho jsem mj. přečetl a vyhodnotil všechna usnesení, která komory Parlamentu podle čl. 43 Ústavy přijaly. Byla to tedy studie do značné míry empirická. Činí ji to vědecktější než zmiňovanou knížku o zákonodárné delegaci, kde jsem žádné čárky nepočítal? Byla by vědecktější, kdyby v ní byly tabulky a grafy? Anebo k její vědeckosti stačí

to, že jsem si všiml, jak vlastně čl. 43 Ústavy, nahlížený též v diachronní a synchronní komparaci, v realitě působí, a nepokoušel jsem se jeho význam uhodnout pouze opakovaným čtením ústavního textu?¹

Možná tedy, že jedním z hlavních důvodů, proč nejsem právním vědcem, je, že píšu v první řadě pro sebe.

Střih č. 5:

Když jsem se stal členem hodnotícího panelu GA ČR, potažmo psal svůj grantový projekt o ústavní teorii, což časově v zásadě splynulo v jeden moment, vstoupil jsem do téměř neznámého světa, významně formovaného politology, s nimiž právníci panel sdílejí. Popište metodologii a hodnotte metodologii, tak zněly dva příkazy klíčové pro výkon obou rolí. Ale jakou metodologii? Budu přece číst, přemýšlet a psát!

V tom je po mém soudu jádro věci. Málokdo usedá k počítači, aniž by věděl, co a jak hodlá psát. Neříká tomu však nutně metodologie. Připouštím, že není špatné, když je čtenáři nabídnut pohled, co vlastně hodlá autor vylíčit, co a proč srovnává (v jakých ohledech je to srovnatelné), jen mám dojem, že v líčení toho, co bude líčeno, nespočívá nejsilnější stránka díla. Jako kdybychom přímo do filmu zakomponovali film o filmu, leckdy dosti rozsáhlý. Možná je to podobné úvaze *J. Blondela* o explicitní a implicitní komparaci. První je zjevná, případně i vysvětlená, u druhé se do zkoumání určité instituce podvědomě promítá povědomost o instituci jiné, příbuzné, či u daného typu ideální.² Neplatí tedy, že všichni máme metodologii, jen někteří explicitní, zatímco jiní implicitní? Mezi metodologií tušenou a explicitní je však jistě rozdíl, přinejmenším v možnosti korigování té explicitní.

Střih č. 6:

M. Bobek do tohoto časopisu napsal moc pěkný a dobře srozumitelný článek. Dokonce mne předem žádal, abych jej kritizoval. Já na něm však kritizovat nemám co. Snad s výhradou obavy ze špatného pochopení. Aby někdo ve snaze ujasnit si, zda bude psát (nevědeckou) práci deskriptivní, anebo (vědecké) práce analytické, normativní či empirické, byl vůbec schopen něco začít psát.

¹ K tomu velmi přesvědčivě Zbiral, R.: *Volání po posílení empirie: Jak (ne)měnit českou Ústavu*. Jurisprudence, roč. 2015, č. 4.

² Blondel, J.: *Comparing Political Systems*. New York – Washington: Praeger Publishers, 1972, str. 5.

Tak jako sebelepší výuka plavání na souši nestačí k tomu, aby se někdo naučil plavat, neměl by být potenciální autor odehnán od psaní jen proto, že se topí v popiskách toho, o jakou práci má jít. Je důležitější, co dělám, nebo jak popisují, že to dělám, potažmo dělat budu?

To, co mám na mysli, se podobá následujícímu postřehu: „*Stupňující se důraz na metodu jistě spoluzapříčinil obrovský rozvoj věd, který určoval tvářnost 19. století. Podle Friedricha Nietzscheho se však nejednalo o jejich triumf, ale o vítězství metody nad vědou. Služebníkem metody, připojuje německý rebel, se stal také moderní člověk, neboť svým akcentem na cestu (hodos) ztratil cíl, který původně sledoval.*“³ J. Kosek dále cituje filozofa K. Kosíka, který říká: „*Všudypřítomnost metody a jejího panství znamená, že se skutečnost přeměňuje na fungující systém, který do sebe vstřebává nejružnější prvky a degraduje je na své součásti.*“⁴ Na jedné straně tedy metoda jako záruka verifikovatelnosti, falzifikovatelnosti a vlastně i relevantnosti postupu poznávání, na straně druhé metoda jako Systém vytěsňující to, co není vědecké. Nejde o to, že by nebylo možné realitu poznávat mimo-vědecky (intuicí, estetickým vhladem...), to zpochybňováno není. Jen je mimo-vědecké poznání cejchováno jako méně významné: skutečnými pány vědění jsou přece vědci v bílých pláštích. V našem kontextu jde nakonec nicméně jen o to, zda absence dlouhých výkladů o metodologii užité při psaní určitého díla činí toto dílo prosté potenciálu na něco přijít, něco ozřejmit,

nasvítit třeba v netradičním světle. Psaní je přece kreativní činnost spojená s radostí.

Nezapomínejme navíc, že tu nemusí jít o vypořádání se s libovolnou metodologií. Vždyť pro leckoho by metodologií mělo být jen užívání kvantitativních metod, protože kvalitativní politologie či konvenční právní věda vlastně nejsou vědami, ale tu líčením vlastních názorů, tu popisem právní úpravy nebo judikatury. V tomto duchu nemá význam se zabývat ničím, co není kvantifikovatelné.⁵

Střih č. 7:

A z toho vlastně vyplývá můj triviální závěr. O nějakou metodologii se opírá každý, jen ji třeba nepopisuje ve čtvrtině knihy. Po mém soudu se dá psát i bez rozsáhlých rozborů metodologie, ovšem s rizikem, že podle mnohých nepůjde o vědu. Chce-li někdo zkoumat vzorek judikatury, je asi podstatné vědět, jak jej vybere, resp. proč jej vybere. Chce-li někdo vytvářet krabicové grafy, nechť to dělá. O řadě témat se dá psát i bez toho.

³ Kosek, J.: *Jak (ne)být sám (se)sebou. Problém autenticity. Zrod a cíle moderního člověka ve světle filozofie a literatury.* Praha: Dokořán, 2015, str. 79.

⁴ Tamtéž.

⁵ Kubát, M.: *Giovanni Sartori: empirický a angažovaný politolog v přesvědčení empirické a praměno angažované politické vědy.* Acta Politologica, roč. 2015, č. 1.

V nakladatelství Wolters Kluwer vyšlo

Zákon o bankách. Komentář

Petr Liška, Karel Dřevínek, Štefan Elek, Petr Kotáb, Tomáš Rýdl

Nejnovější komentář zákona č. 21/1992 Sb., o bankách, přináší výklad tohoto základního předpisu regulujícího činnost bank z pera erudovaných autorů, kteří v textu zúročili své bohaté praktické zkušenosti s aplikací zákona.

Komentář přináší podrobný výklad všech ustanovení, a to i v kontextu práva Evropské unie, jejíž regulatorní tlak v poslední době (po prodláhaných finančních krizích) významně posiluje. V knize je shrnuta nejdůležitější dosavadní judikatura, neméně podstatným výkladovým pramenem jsou metodické materiály České národní banky a Evropského orgánu pro bankovníctví.

Komentář je zpracován podle právního stavu k 1. 12. 2016, obsahuje tedy jak poslední velkou novelu zákona o bankách, provedenou zákonem č. 375/2015 Sb., tak i zatím poslední novelu provedenou zákonem č. 301/2016 Sb.

Publikaci si můžete objednat na obchod.wolterskluwer.cz nebo ji koupíte u svého knihkupce.

Jak vybrat „případy“ do případové studie a pracovat s nimi v právu: poznatky z výzkumu na pomezí práva a politologie

DAVID KOSAŘ* A JAN PETROV**

How to select and develop case studies in law: Insights from law and politics research

Summary: *This paper deals with fundamental aspects of case study research and its primary aim is to show that the case study method is able to increase theoretical relevance of legal research. First, we explain what is a “case” and what are the possibilities of generalization beyond a single case. The core of the paper then focuses on the question of case selection in theoretically oriented case studies. The paper argues in favour of the theory-driven techniques of case selection and describes five case selection techniques – a prototypical case, the most difficult case, a deviant case, the most similar cases and the most different cases. In order to illustrate the use of these techniques in practice we provide examples from law and politics research under each technique.*

Keywords: *case study; case; case selection; methodology; law and politics*

Když *Wissenschaftsrat* vydala v roce 2012 svoji zprávu o „Perspektivách německé právní vědy“,¹ v níž volala po větší internacionalizaci a interdisciplinaritě při výuce práva i právním výzkumu, vyvolalo to v Německu velké pozdvižení. Okamžitě se rozhořely debaty mezi zastánci tradičního doktrinárního přístupu a příznivci otevření právní vědy metodám a poznatkům ze sousedních společenských vědních oborů.²

Podobný střet v České republice zatím neproběhl. České právnické fakulty jsou stále metodologicky poměrně homogenní a zaměřují se primárně na doktrinární práce. V posledních letech však dochází i u nás ke změně. Zejména prestižní grantové soutěže (ať už pořádané Grantovou agenturou České republiky,³ či evropskými grantovými agenturami) vytvářejí u právníků tlak na větší interdisciplinarnost, propracovanější výzkumný rámec, metodologickou preciznost a spolupráci v týmech.⁴ Jednou z pro právníky nejméně bolestných cest,⁵ jak na tuto situaci reagovat a obohatit tradiční doktrinární přístup k právu, je nechat se inspirovat sociálněvědními přístupy k případovým studiím, více se zaměřit na výzkumný design svých prací a dát si patřičnou práci při výběru „případů“ (*cases*) do (srovnávacích) případových studií.

Tento článek se proto věnuje základním aspektům case study přístupu. Při

koncipování tohoto článku jsme vycházeli z následujících východisek. Za prvé, námi rozebraný case study přístup je pouze jedna z metod,⁶ které lze využít k výzkumu v právu.⁷ Za druhé, case study přístup je (více)

* Ústav pro otázky soudnictví a Katedra ústavního práva a politologie Právnické fakulty Masarykovy univerzity, David. Kosar@law.muni.cz.

** Ústav pro otázky soudnictví a Katedra ústavního práva a politologie Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Jan. Petrov@law.muni.cz. Za cenné připomínky k textu děkujeme Adamu Blisovi, Tereze Papouškové, Hubertu Smekalovi, Samuelu Spáčovi, Katarině Šipulové, Maríně Urbánkové a Ladislavu Vyhánkovi. Vznik tohoto článku byl podpořen z finančních prostředků od Grantové agentury ČR v rámci řešení projektu „Beyond Compliance - Implementace rozhodnutí mezinárodních lidskoprávních těles na národní úrovni“, projekt č. 16-09415S, panel č. P408.

¹ Srov. *Perspektiven der Rechtswissenschaft in Deutschland. Situation, Analysen, Empfehlungen*, Hamburg, 2012 (dostupné z <http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/2558-12.pdf>); resp. anglickou verzi této zprávy *Prospects of Legal Scholarship in Germany: Current Situation, Analyses, Recommendations*, Hamburg, 2012 (dostupné z http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/2558-12_engl.pdf).

² *Wissenschaftsrat* je poradním orgánem německé vlády ve věcech vědy a výzkumu.

³ Srov. např. diskusi o „Perspektivách německé právní vědy“ dostupnou z: <http://verfassungsblog.de/category/debates/perspektiven-der-rechtswissenschaft/>

⁴ Srov. příspěvek R. Zbírала v tomto čísle.

⁵ Tím se právo začíná přibližovat ostatním společenským vědám a dokonce i vědám přírodním.

⁶ Jsme toho názoru, že perfektní ovládnutí regresní analýzy a jiných pokročilých statistických metod představuje pro většinu právníků daleko větší oříšek.

⁷ O „case study přístupu“ se dá hovořit nejen jako o *přístupu*, ale i jako o *metodě* či o *výzkumné strategii*. V tomto článku používáme tyto pojmy *promiscue*, viz níže.

Tuto metodu nikterak neadorujeme, je vhodná k zodpovězení pouze některých typů otázek (zejm. otázek „jak?“ a „proč?“). Pro jiné otázky mohou být daleko vhodnější jiné přístupy (viz příspěvek H. Smekala a K. Šipulové v tomto čísle). Stále přitom platí, že v právu může mít velkou předanou hodnotu

vhodný jen pro určitý typ prací a studium určitých právních fenoménů. Ačkoliv se v článku zaměřujeme primárně na empirický typ výzkumu, jsme přesvědčeni, že použití technik výběru případů pro případovou studii může posloužit i k posílení argumentační síly normativně či analyticky zaměřených prací.⁸ Za třetí, naším cílem je poskytnout praktický úvod ke case study přístupu, přičemž se zaměřujeme zejména na principy výběru případů. Z dlouhodobých diskusí s českými právními vědci jsme totiž nabyli dojmu, že výběr případů představuje jeden z nejnáročnějších úkolů při sestavování výzkumného designu disertační či jiné výzkumné práce.⁹ Proto se tento článek nejpodrobněji zaměřuje právě na tento aspekt case study přístupu.¹⁰ Za čtvrté, ke case study přístupu existuje rozsáhlá zahraniční literatura, nicméně v češtině toho bylo k tomuto tématu publikováno zatím pomálu¹¹ a ještě méně v kontextu právního výzkumu. Proto na malém prostoru čtenáři zprostředkováváme pouze nejpodstatnější informace ze zahraniční sociálněvědní literatury a všude, kde je to možné, se pokoušíme abstraktní pojmy a principy za účelem lepšího pochopení ilustrovat pomocí praktických příkladů¹² z oblasti výzkumu práva a soudů.¹³

Hlavním cílem tohoto článku je poukázat na to, že studiem a srovnáváním různých případů lze docílit, za předpokladu jejich vhodného výběru, více než jen popisu daných případů, formulace či struktura určitého konceptu, principu či institucionálního modelu. (Srovnávací) případové studie lze použít i za účelem zobecnění a hledání kauzálních vztahů. Přesvědčivost zobecňujících, či dokonce kauzálních tvrzení získaných případovými studii je však do značné míry závislá na podobě výzkumného rámce, zvláště na logice výběru studovaných případů. To znamená, že nestačí vybrat případ, který je zajímavý či se nám z nějakého důvodu¹⁴ hodí. Pokud chceme závěry z případové studie zobecnovat či z ní dovozovat kauzální závěry, musíme být schopni vyargumentovat, že je vybraný případ (resp. případy) rovněž *teoreticky* zajímavý.

Tento článek má následující strukturu. V části 1 stručně vysvětlujeme základní pojmy z oblasti případových studií (a to zejména pojem „případ“, který má jiný význam než *právní případ*). Na tento terminologický úvod navazuje část 2, v níž se zabýváme možnostmi zobecnění v případových studiích. Tyto dvě části tvoří nezbytný prolog k tématu výběru případů do případové

studie a k rozboru základních designů jednopřípadových a víceřípadových studií, které tvoří jádro tohoto článku (části 3 a 4). V části 3 zmiňujeme možnosti využití jednopřípadových studií a rozebíráme tři základní motivace výběru případu do jednopřípadové studie – typický případ, nejsložitější případ a deviantní případ. V části 4 se zaměřujeme na logiku výběru případů do víceřípadových studií a blíže studujeme dva designy víceřípadových studií – nejpodobnější případy a nejodlišnější případy. V části 5 pak shrnujeme závěry tohoto článku.

1. Případová studie (case study) a případ (case): stručné vymezení pojmů

Někteří autoři označují případovou studii za metodu, jiní za obecnou výzkumnou strategii.¹⁵ Řada autorů také spojuje případové studie s kvalitativním přístupem. Vzhledem k tomu, že tento článek je spíše praktického zaměření, ponecháváme tyto debaty stranou a sami se přidržíme obecnějšího vymezení případových studií jako specifického výzkumného přístupu, který má ke kvalitativním metodám blízko v důsledku metodologické afinity.¹⁶

Podstatou case study přístupu je podrobné zkoumání jednoho či malého množství případů za účelem pochopení širšího okruhu

i popisná či normativní práce, srov. SMITS, J. *The Mind and Method of the Legal Academic*. Cheltenham 2012, str. 8–10; a příspěvek M. Bobka v tomto čísle.

⁸ Ve smyslu klasifikace používané M. Bobkem v tomto čísle.

⁹ Srov. též GEORGE, A. – BENNET, A. *Case studies and theory development in the social sciences*. Cambridge 2005, str. 7.

¹⁰ Čtenáře, jenž potřebuje detailnější informace k technikám zde popisovaným a k dalším aspektům case study přístupu, odkazujeme na bohatý citační aparát v tomto článku.

¹¹ Srov. např. CÍSAŘ, O. *Epistemologie a „objektivita“ sociálněvědného poznání*. *Mezinárodní vztahy*, 2006, spec. č., str. 32–37; PUNCH, K. *Úspěšný návrh výzkumu*. Praha 2008; DRULÁK, P. a kol. *Jak zkoumat politiku: kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Praha 2008; KRÉIDL, M. *Je možné doložit efekt jedné proměnné na druhou analýzou dvou případů? K srovnávací metodologii s malým počtem komparovaných případů*. *Sociologický časopis*, 2009, č. 5, str. 1038–1044; ŠANDEROVÁ, J. *Jak číst a psát odborný text ve společenských vědách*. Praha 2009; DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha 2011; a MAREŠ, P. et al. *Analýza sociálněvědních dat (nejen) v SPSS*. Brno 2015; CÍSAŘ, O. *Jak na výzkum v sociálních vědách?* Dostupné z: <https://cuni.academia.edu/OndrejCisar>.

¹² Ponecháváme proto stranou hlubší debaty o případových studiích z hlediska filozofie vědy a z hlediska jejich vztahu k dalším metodám. K tomu viz HAWKINS, D. *Case Studies*. In: Landman, T. – Robinson, N. *The SAGE Handbook of Comparative Politics*. London 2009, a literaturu tam citovanou.

¹³ Zmiňujeme primárně příklady z právních odvětví, které dobře známe (ústavní právo, správní právo, lidská práva, mezinárodní právo), nicméně zde uvedené postupy a závěry jsou zobecnitelné i na jiná právní odvětví.

¹⁴ Například z důvodu dostupnosti dat či jazykových znalostí.

¹⁵ Viz CRESWELL, J. *Qualitative Inquiry and Research Design*. London 2013, str. 97.

¹⁶ Kvalitativní prvky však nepředstavují definiční prvek případových studií, neboť existují i případové studie používající statistické metody. Blíže viz GERRING, J. *Case Study Research: Principles and Practices*. Cambridge 2007, str. 33–36.

podobných případů.¹⁷ Zkoumaný případ nás tedy zásadně nezajímá pouze izolovaně sám o sobě, ale vnímáme jej jako projev širšího fenoménu nebo jako člen určité kategorie. Daný fenomén či kategorie pak představují analytický rámec naší případové studie.¹⁸ Pro ilustraci můžeme uvést příklad z mezinárodního práva, vojenskou intervenci v Libyi v roce 2011. Zatímco klasický historik primárně podrobně popíše dějinné okolnosti intervence a průběh vojenských operací a prakticky orientovaný právník rozebere dodržení norem mezinárodního práva vztahujících se k *ius ad bellum* (právo na válku) a *ius in bello* (humanitární právo), autor teoreticky orientované případové studie¹⁹ usilující o zobecnění bude libyjskou intervenci vnímat pohledem zvoleného analytického rámce a bude ji zkoumat například jako projev doktríny „odpovědnosti za ochranu“ (R2P) nebo ji analyzovat z hlediska kritérií spravedlivé války.²⁰

Podstatnými prvky případové studie jsou tedy případ jako takový (subjekt případové studie) a obecnější element v podobě analytického či konceptuálního rámce studie (objekt případové studie).²¹ V souvislosti s tím je třeba poznamenat, že v rámci case study přístupu má pojem „případ“ jiný význam než *právní* případ. Obecně se případem v kontextu případových studií rozumí konkrétní časově a prostorově ohraničená jednotka.²² Typicky může být případem v právním výzkumu stát, právní řád státu či konkrétní právní institut. Tím se ovšem pojem případ zdaleka nevyčerpává. Za určitých okolností může být případem i *právní* případ. Případem může dále být i určitá osobnost, historická událost, proces (například tvorby práva, tvorby či implementace rozhodnutí) nebo konkrétní instituce či organizace. Případová studie je tak vhodnou strategií nejen pro oblast srovnávacího práva, využita může být i pro zkoumání fenoménů v právu vnitrostátním. Zkoumaný případ by přitom měl být jasně ohraničený tak, aby byl odlišitelný od ostatních případů. Měli bychom tedy vědět a umět odůvodnit, co a v jakém místním a časovém ohraničení zkoumáme.²³

Podstatné je, že vymezení toho, co je případ a jaká je jednotka analýzy, se odvíjí od účelu a výzkumné otázky celé studie. V souvislosti s jednou právní či společenskou událostí si můžeme klást celou řadu výzkumných otázek a vnímat ji pohledem řady analytických rámců. Uvedme příklad rozsudku Evropského soudu pro lidská práva (ESLP) ve věci *D. H. proti České republice*.²⁴ Můžeme

se ptát na vliv daného rozsudku ESLP na české antidiskriminační právo a sledovat změny, které vyvolal ve vnitrostátním právním řádu;²⁵ můžeme jej použít jako zvlášť podstatný případ implementace rozhodnutí mezinárodního soudu a zkoumat postavení a vliv vnitrostátních aktérů na výkon rozsudku,²⁶ nebo se můžeme v kontextu rozsudku D. H. ptát, jaké faktory mají vliv na rozhodování jednotlivých soudců ESLP.²⁷ Všechny tři výzkumné otázky se týkají jednoho *právního* případu, avšak jedná se o tři různé případy (ve smyslu case study přístupu) s rozdílnými analytickými rámci zkoumání, které se odvíjí od položené výzkumné otázky.

Jako příklad možného použití případové studie ve vnitrostátním právu lze uvést zkoumání kontroverzní otázky, zda se státu vyplatí najmout na zastupování v (některých) soudních sporech externí advokátní kancelář nebo si stát vystačí se svými „in-house“ právníky.²⁸ Pro posouzení této otázky je ideální nalézt určitou agendu soudních sporů, v níž v podobných věcech zastupovali stát „in-house právníci“ i externí advokátní kanceláře. Hledáme tedy „nejvíce podobné případy“,²⁹ které jsou podobné ve všech aspektech (jako je právní odvětví, náročnost sporu, příslušnost stejného obecného soudu atd.) kromě subjektu, který zastupoval stát před

¹⁷ GERRING, J. What Is a Case Study and What Is It Good for? *American Political Science Review*, 2004, no. 2, str. 342. Podobnou definici nabízí i ostatní autoři citovaní v tomto článku.

¹⁸ THOMAS, G. *How to do your case study?* Los Angeles 2011, str. 14.

¹⁹ Autorem takové studie může být jak historik, tak právník.

²⁰ Srov. např. KRÍŽ, Z. – FRIDRICHOVÁ, K. Libya and Criteria for Humanitarian Intervention. *Politologický časopis*, 2015, č. 3; SAXON, Z. – PRATT, L. From Cause to Responsibility: R2P as a Modern Just War. *University of Notre Dame Australia Law Review*, 2015, no. 1.

²¹ THOMAS, G. *How to do your case study?* Los Angeles 2011, str. 14.

²² GERRING, J. What Is a Case Study and What Is It Good for? *American Political Science Review*, 2004, no. 2, str. 342.

²³ RAGIN, C. Introduction: Cases of "What is a case?" In: Ragin, C. – Becker, H. (eds.). *What Is a Case? Exploring the Foundations of Social Inquiry*. New York 1992, str. 5.

²⁴ Rozsudek velkého senátu ESLP ze dne 13. listopadu 2007, *D. H. a ostatní proti ČR*, č. stížnosti 57325/00.

²⁵ Případem jsou zde změny českého právního řádu provedené v reakci na rozsudek *D. H.* Srov. BOUČKOVÁ, P. České antidiskriminační právo pod vlivem judikatury ESLP. *Jurisprudence*. 2012, č. 7–8, str. 32–36.

²⁶ Případem je zde proces implementace rozsudku *D. H.* K tomu SMEKAL, H. – ŠÍPULOVÁ, K. DH in Czech Republic Six Years Later: On the Power of an International Human Rights Court to Push through Systemic Change. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 2014, no. 3.

²⁷ Případem je zde rozhodování soudců ESLP ve věci *D. H.* Barbara Havelková např. upozorňuje, že většina soudců, kteří vůči rozsudku *D. H.* uplatnili disent, pochází z postkomunistických zemí. HAVELKOVÁ, B. Resistance to Anti-Discrimination Law in Central and Eastern Europe – a Post-Communist Legacy? *German Law Journal*, 2016, no. 4, str. 631.

²⁸ Srov. např. KOMÁREK, J. – BŘÍZA, P. Superadvokát státu? *Jiné právo* (online), 7. 3. 2007, dostupné na <http://jinepravoblogspot.cz/2007/03/superadvokt-sttu.html>.

²⁹ K designu „nejvíce podobných případů“ srov. část 4 tohoto článku. Pokud by takových případů bylo vysoké množství, přichází v úvahu také použití statistických metod.

obecnými soudy. Takovou agendou je v České republice například zastupování státu před správními soudy ve věcech týkajících se dálnice D8. V souvislosti s výstavbou dálnice D8 totiž Ministerstvo dopravy vydalo mnoho stavebních povolení týkajících se různých dílčích úseků dálnice. Řada těchto stavebních povolení byla následně napadena před českými správními soudy, přičemž Ministerstvo dopravy vystupovalo v některých věcech samo prostřednictvím svých vlastních právníků, zatímco u určitých věcí si najalo advokátní kancelář.³⁰ Díky této příhodné konstelaci tak analýza výsledků soudních řízení ve věcech týkajících se dálnice D8 může výše zmíněnou (výzkumnou) otázku, zda se státu vyplatí najmout si advokátní kancelář, zodpovědět a případně ji i dále rozvinout.³¹ Cílem takové studie je posouzení kvality interního a externího právního zastoupení státu.

2. Případové studie a možnost zobecnění

Podstatou případové studie je podrobná analýza jednoho anebo několika málo případů určitého fenoménu či kategorie. Síla případových studií spočívá především v tom, že nám pomáhají generovat hypotézy a tvořit teorie, neboť detailní studie případu může zvláště dobře posloužit pro účely zodpovězení otázek „jak?“ a „proč?“³² Při výzkumu však zpravidla čelíme nutnosti učinit kompromis mezi rozsahem zobecnění našich závěrů, podrobností vysvětlení případu a počtem studovaných případů. Velmi podrobné zaměření na jeden konkrétní případ může vést k tomu, že vysvětlení bude natolik specifické, že bude jen velmi problematičtě zobecnitelné na další případy.³³ Co tedy můžeme z detailní znalosti jednoho případu dovozovat pro fenomén, kategorii či princip jako takový? Může případová studie posloužit pro zobecnění nebo pro tvorbu přesvědčivých hypotéz o kauzálních vztazích?

Stručná odpověď zní ano, avšak je na místě přidat několik výhrad. Zaprvé, není zobecnění jako zobecnění. Případové studie mohou aspirovat na zobecnění analytické, nikoliv statistické. V případě statistického zobecnění něco usuzujeme o celku na základě znalosti reprezentativního vzorku (například u průzkumů volebních preferencí). Statistického zobecnění ovšem případové studie nejsou schopny, neboť jeden či několik málo studovaných případů (zpravidla) nemůže představovat reprezentativní vzorek ve statistickém smyslu slova. Z toho důvodu je vhodnější

o případu přemýšlet nikoliv jako o vzorku ve statistickém smyslu slova, nýbrž jako o příležitosti blíže osvětlit určitý teoretický koncept, princip či kategorii prostřednictvím podrobné empirické zkušenosti. Výstupem takového analytického zobecnění výsledků případové studie tak může být zpřesnění existujících konceptů či hypotéz, vytvoření nové pracovní hypotézy nebo podpoření či naopak reinterpretace existujících principů.³⁴

Příkladem analytického zobecnění výsledků případové studie z oblasti práva je studie Helfera a Slaughtera zaměřená na efektivitu mezinárodních soudů. Helfer a Slaughter podrobili zkoumání dva nejúspěšnější mezinárodní soudy – ESLP a Evropský soudní dvůr (ESD) – a, ačkoliv si byli vědomi, že zdaleka nejde o reprezentativní vzorek mezinárodních soudů, pokusili se „izolovat faktory, které přispěly k úspěšnému evropskému příběhu, a identifikovat ty, které mohou být replikovány i mimo Evropu.“³⁵ Tímto postupem Helfer a Slaughter přispěli do debat o tom, zda vůbec a případně za jakých podmínek jsou mezinárodní soudy efektivními institucemi, neboť podrobným studiem dvou případů dospěli k obecně formulovanému seznamu faktorů přispívajících k efektivnímu nadnárodnímu soudnictví, který může být využit pro studium dalších mezinárodních soudů a kvazisoudních těles.³⁶

Dalším příkladem analytického zobecnění je článek Kopečka a Petrova, kteří zkoumali, jak parlamentní politici využívají ústavního přezkumu zákonů. Jejich případová studie využívání iniciace ústavního přezkumu zákonů poslanci a senátory v ČR potvrdila teoretický předpoklad, že daného nástroje využívá především opozice. Současně však umožnila specifikaci tohoto předpokladu – výsledky totiž ukázaly, že aktivita opozice v oblasti iniciace ústavního přezkumu byla výrazně nižší například v období menšinové vlády 1996–1997 či v době úřednických vlád.³⁷ V závěru autoři přistoupili k analytickému

³⁰ Srov. například rozsudek NSS ze dne 1. 6. 2011, čj. 1 As 6/2011-347; rozsudek NSS ze dne 20. 7. 2011, čj. 1 As 77/2011-325; a rozsudek NSS ze dne 8. 9. 2011, čj. 1 As 83/2011-565.

³¹ Ministerstvo dopravy svěřilo právní zastupování u jednotlivých dílčích úseků různým advokátním kancelářím. Může se tedy například ukázat, že se státu vyplatí najmout jenom některé advokátní kanceláře.

³² YIN, R. *Case Study Research: Design and Methods*. Los Angeles 2014, str. 4.

³³ GEORGE, A. – BENNET, A. *Case studies and theory development in the social sciences*. Cambridge 2005, str. 31.

³⁴ Tamtéž, str. 80–81; YIN, R. *Case Study Research: Design and Methods*. Los Angeles 2014, str. 40–41.

³⁵ HELFER, L. – SLAUGHTER, A. M. *Toward a Theory of Effective Supranational Adjudication*. *Yale Law Journal*, 1997, no. 2.

³⁶ Tamtéž, str. 298–336.

zobecnění daných zjištění a formulovali obecnou tezi, podle níž je iniciace ústavního přezkumu nástrojem opozice primárně v případech, kdy vláda disponuje legislativní většinou. Pokud vláda většinu v parlamentu nemá (menšinové vlády) nebo je linie mezi vládní většinou a opozicí rozmazaná (úřednické vlády), zájem opozice o iniciaci ústavního přezkumu má tendenci klesat a můžeme se naopak setkat i s návrhy na zrušení zákona ze strany vládních politiků.³⁸

I v rámci případové studie bychom tedy měli být schopni analytického zobecnění v tom smyslu, že se ve studovaném případě pokusíme nalézt určité vzorce (a vztahy mezi nimi), které vysvětlíme v abstraktních termínech, a vztáhneme je z úrovně konkrétního případu na úroveň konceptuální.³⁹ Jinými slovy, podstatou analytického zobecnění je přeměna specifického deskriptivního vysvětlení konkrétního případu na vysvětlení analytické, které používá obecné teoretické pojmy.⁴⁰ Při každém pokusu o zobecnění závěrů případové studie bychom si však měli být vědomi specifik daného případu, jakož i limitů samotného case study přístupu. V praxi jde o uvědomění si „provizornosti“ vlastních závěrů a o stanovení tzv. podmínek rozsahu (*scope conditions*), jejichž pomocí ohraničujeme množinu případů, na které lze zobecnit naše zjištění.⁴¹

Zadruhé, analytické zobecnění je možné, respektive přesvědčivější a lépe obhajitelné, za předpokladu dodržení určitých pravidel pro výběr studovaných případů. To nás přivádí k tématu výzkumného designu případových studií a zejména k problematice výběru případů, kterému se budeme podrobněji věnovat ve zbytku textu.

3. Jednopřípadové studie

Základním východiskem při výběru případů pro případovou studii je dělení na jednopřípadové a vícepřípadové (srovnávací) studie.⁴² Počet případů, které podrobíme zkoumání, závisí zejména na výzkumné otázce, na účelu studie a také na našich možnostech.

Jednopřípadové studie často čelí námitkám ohledně velmi nízkého zobecňujícího potenciálu.⁴³ U jednopřípadových studií se tak poměrně často můžeme setkat s analýzami, které neaspírají na zobecňování. Jedná se zejména o ateoretické případové studie, které jsou vysoce deskriptivní a explicitně nepracují s analytickým rámcem, který by vedl směřování studie.⁴⁴ I takové práce mohou být velmi přínosné, neboť často při-

nášejí velké množství historických informací, které mohou být dále rozpracovávány dalšími autory. Dalším typem jsou explanatorní či interpretativní případové studie, které sledují podrobné vysvětlení jediného případu, aniž by aspirovaly na zobecnění. Oproti ateoretickým studiím ovšem explicitně pracují s daným analytickým rámcem.⁴⁵

Jak však ukážeme v následujících odstavcích, i jednopřípadové studie mohou posloužit při zobecňování a tvorbě či testování hypotéz, zvláště pokud klademe dostatečný důraz na logiku výběru případů. Výběr případů pro jednopřípadové studie, které jsou zaměřené na zobecnění či hledání kauzálních vztahů, by měl být řízen existujícími teoriemi, které se týkají fenoménu, jehož projev (případ) zkoumáme. Podobně jako u možností zobecnění je i u výběru případů vhodné si uvědomit rozdíl mezi případovými studiemi (*single/small-n case studies*) a kvantitativními *large-n* studiemi.⁴⁶ Zatímco u *large-n* kvantitativních studií je standardní technikou náhodný výběr případů,⁴⁷ pro účely *small-n* případových studií zpravidla není náhodný výběr vhodný, což ilustrujeme na příkladu výběru případů na úrovni států.

³⁷ KOPEČEK, L. – PETROV, J. From Parliament to Courtroom: Judicial Review of Legislation as a Political Tool in the Czech Republic. *East European Politics and Societies*, 2016, no. 1, str. 13.

³⁸ Tamtéž, str. 21.

³⁹ THOMAS, G. *How to do your case study?* Los Angeles 2011, str. 180; YIN, R. *Case Study Research: Design and Methods*. Los Angeles 2014, str. 41.

⁴⁰ GEORGE, A. – BENNET, A. *Case studies and theory development in the social sciences*. Cambridge 2005, str. 92.

⁴¹ Viz též příspěvek H. Smekala a K. Šipulové v tomto čísle.

⁴² Někde mezi nimi se nachází kategorie „embedded“ či „nested“ case studies, které se vyznačují studiem více pod-případů „vnořených“ do jednoho případu, např. zkoumání rozhodovací činnosti soudu prostřednictvím výzkumu rozhodování několika senátů tohoto soudu. Na podrobnější pojednání o embedded case studies ovšem v tomto článku není prostor, a odkazujeme proto na YIN, R. *Case Study Research: Design and Methods*. Los Angeles 2014, str. 62–63.

⁴³ Např. KING, G. – KEOHANE, R. – VERBA, S. *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton 1994, str. 108.

⁴⁴ LIJPHART, A. Comparative politics and the comparative method. *American Political Science Review*, 1971, no. 3; LEVY, J. Case Studies: Types, Designs, and Logics of Inference. *Conflict Management and Peace Science*, 2008, no. 1, str. 4.

⁴⁵ LEVY J. Cit. dílo, str. 4–5. Viz též LIJPHART, A. Cit. dílo, str. 691.

⁴⁶ *Small-n* studie pracují s detailní znalostí malého počtu případů. *Large-n* studie hledají vzorce napříč velkým množstvím případů.

⁴⁷ Srov. např. FEARON, J. – LAITIN, D. Integrating Qualitative and Quantitative Methods. In: Box-Steffensmeier, J. – Brady, H. – Collier, D. (eds.). *The Oxford Handbook of Political Methodology*. Oxford 2008, str. 756. I v právu se však pomalu začínají objevovat empirické studie pracující s velkými datasety (tzv. *large-N* studies); srov. Hirschl, R. *Comparative Matters: The Renaissance of Comparative Constitutional Law*, Oxford 2014, str. 267–277 (a tam citované studie) či v českém kontextu práce R. Zbírál (srov. např. ZBÍRAL, R. Které české zákony jsou nejdůležitější? Hledání objektivních metod výběru. *Správní právo*, 2015, č. 4–5, str. 248–270 (Legislativní příloha); či ZBÍRAL, R. Kvantitativní rozbor evropeizace slovenského práva. *Justičná revue*, 2015, č. 8–9, str. 1014–1031).

Pokud chceme (resp. jsme vzhledem ke komplexnosti právní doktríny, odlišností právních systémů a jejich provázanosti s politikou a jinými normativními systémy ve společnosti schopni) detailně zkoumat pouze několik jurisdikcí, náhodný výběr při tak malém počtu vybíraných případů s velkou pravděpodobností vybere velmi nereprezentativní vzorek.⁴⁸ I pokud skutečně provedeme náhodný výběr případů (například států, v nichž hodláme zkoumat určitý právní institut), zjistíme mnohdy, že v daném státě není možné získat přístup k datům nezbytným k uchopení daného právního institutu,⁴⁹ a musíme tak provést opakovaný náhodný výběr, což opět negativně ovlivní reprezentativnost a zobecňující potenciál takto vybraného vzorku.⁵⁰ Náhodný výběr v případě small-n case studies tak neplní svůj účel, neboť zpravidla vyprodukuje značně nereprezentativní a nevypovídající množinu případů.⁵¹

Podobně není vhodným způsobem pro výběr případů pohodlný (či pragmatický) výběr, kde si autor vybere několik jurisdikcí, které zná a v nichž má přístup k potřebným informacím. Tímto způsobem vzniká celá řada výzkumů, nicméně pro generalizaci či hledání obecných kauzálních vztahů jde rovněž o nevhodnou strategii,⁵² neboť hrozí, že si výzkumník vybere právě ty státy, které se mu hodí pro jeho předem utvořené názory.⁵³ Jak v souvislosti se selektivním citováním zahraniční literatury poznamenal předseda Nejvyššího soudu USA John Roberts: „hledání opory pro vlastní závěry v judikatuře zahraničních soudů je jako rozhlédnout se po davu lidí a pak si vybrat své kamarády.“⁵⁴ To neznamena, že studie citací zahraniční judikatury vnitrostátními soudy musí být nutně povrchní. Pokud však chceme pochopit fenomén používání zahraniční judikatury v rozhodovací činnosti vnitrostátních soudů, je nezbytné vybrat sledované země (resp. konkrétní vnitrostátní soudy) s vědomím toho, jakou máme výzkumnou otázku a co chceme zobecňovat.⁵⁵

Ze všech těchto důvodů je pro případové studie daleko vhodnější záměrný, teorií řízený výběr případů, kdy víme, jaké případy si vybíráme a proč. Volíme přitom takové případy, které nám lépe dopomůžou k účelu případové studie, ať už se jedná o analytické zobecnění či o hledání kauzálních vysvětlení. V úvahu tak připadá zejména⁵⁶ následující logika výběru – typický případ, nejsložitější případ a deviantní případ.⁵⁷

U výběru *typického* (či *exemplárního*)⁵⁸ případu (*prototypical case*) je cílem detailně

prostudovat případ, který se vyznačuje vlastnostmi typickými i pro další případy téhož fenoménu či kategorie. Na základě analogie pak můžeme předpokládat, že podobné trendy se ukážou i u dalších případů stejné kategorie. Zdeněk Kühn například ve své knize o soudcovské aplikaci práva v postkomunistických státech střední Evropy věnoval jednu pasáž případové studii střetů mezi „prvním“ Ústavním soudem a českými obecnými soudy v oblasti ideologie aplikace práva. Tuto případovou studii poté použil pro podporu hlavního argumentu celé knihy a jako exemplární případ ilustrující tíhnutí soudců (obecných soudů) v postkomunistických zemích k formalistickému zákonnému pozitivismu a restriktivnímu pojetí pramenů práva.⁵⁹

Logika *nejsložitějšího* (*most difficult case*) či možná přesněji *nejméně pravděpodobného případu* (*least likely case*) se vyznačuje tím, že vybereme případ charakteristický podmínkami zvláště náročnými pro dosažení určitého výsledku. Představme si, že chceme v oblasti mezinárodního humanitárního práva dokázat

⁴⁸ Srov. např. GERRING, J. Techniques for Case Selection: A Response to David Freedman. *Qualitative and Multi-Method Research*, 2008, no. 2, str. 8–9.

⁴⁹ Například není veřejně dostupná relevantní judikatura.

⁵⁰ Srov. např. FREEDMAN, D. Do the N's Justify the Means? *Qualitative and Multi-Method Research*, 2008, no. 2, str. 4–6.

⁵¹ SEAWRIGHT, J. – GERRING, J. Case Selection Techniques in Case Study Research. *Political Research Quarterly*, 2008, no. 2, str. 295.

⁵² Tím netvrdíme, že takto „pragmaticky“ vybrané případy nemají žádný analytický význam. Právě naopak, mohou vést ke generování nových myšlenek, formulování nových konceptů či k vytvoření nové teorie, typicky prostřednictvím tzv. „plausibility probe studií“; srov. např. LEVY, J. Case Studies: Types, Designs, and Logics of Inference. *Conflict Management and Peace Science*, 2008, no. 1, str. 6–7.

⁵³ Srov. MARSHALL, M. Sampling for Qualitative Research. *Family Practice*, 1996, č. 6, str. 523.

⁵⁴ *Confirmation Hearing on the Nomination of John G. Roberts Jr. to be Chief Justice of the United States Before the S. Comm. on the Judiciary*, 109th Cong. 200–01 (2005).

⁵⁵ Jako příklad takové kvalitní studie lze uvést BOBEK, M. *Comparative Reasoning in European Supreme Courts*. Oxford 2013.

⁵⁶ Kromě těchto tří výzkumných designů jednopřípadových studií existují i další (viz následující poznámku), lze uvést např. „nejextrémnější případ“, který použil například KOSAR, D. *Judicializace justiční politiky Evropským soudem pro lidská práva* (vyjde ve Wolters Kluwer, 2017).

⁵⁷ Existuje celá řada podobných typologií používajících různou terminologii. Jejich logika však povětšinou zůstává obdobná. Podle Yina (cit. dílo, str. 51) se jedná o kritický, neobvyklý, obvyklý, objevný a longitudinální případ; podle Linos (LINOS, K. How to select and develop international law case studies. *American Journal of International Law*, 2015, no. 3, str. 482–483) o kritický a deviantní případ, podle Seawrighta a Gerringa (cit. dílo, str. 297) o typický, extrémní, deviantní a vlivný. V tomto článku se řídíme terminologií Rana Hirschla (HIRSCHL, R. The Question of Case Selection in Comparative Constitutional Law. *American Journal of Comparative Law*, 2005, no. 1), který svou typologii použil přímo pro účely (srovnávacího ústavního) práva.

⁵⁸ BRYMAN, R. *Social Research Methods*. Oxford 2012, str. 70.

⁵⁹ KÜHN, Z. *Aplikace práva soudcem v éře středoevropského komunismu a transformace: analýza příčin postkomunistické právní krize*. Praha 2005, str. XVII a část V.3. Kriticky k tomuto postupu srov. KOMÁREK, J. The Struggle for Legal Reform after Communism (review of Zdeněk Kühn, The Judiciary in Central and Eastern Europe: Mechanical Jurisprudence in Transformation?). *American Journal of Comparative Law*, 2015, winter issue.

existenci obyčejy, který zakazuje použití určitého typu vojenských prostředků. Pokud se nám podaří prokázat, že dokonce ani představitelé nejméně pravděpodobných případů (například Adolf Hitler či Saddam Hussein na pokraji porážky) nepřistoupili k použití těchto prostředků, ač takovou možnost reálně měli, jedná se o velmi silný argument pro tvrzení o existenci mezinárodněprávního obyčejy zakazující použití takových prostředků.⁶⁰

Deviantní případ (*deviant, outlier case*) se vyznačuje tím, že existující teorie na něj neposkytují dostatečnou odpověď. Z toho implicitně plyne, že musí existovat vysvětlení jiné, dosud neprobádané, které by nám mohlo vybočující případ pomoci identifikovat. Podrobný vhled z případové studie deviantního případu (či několika takových případů) tak může přispět k upřesnění existujících vysvětlení či k jejich reformulaci, anebo dokonce k identifikaci nových vysvětlení. Hubert Smekal a Katarína Šipulová se například zabývali problematikou vnitrostátní implementace rozsudků ESLP. Zaměřili se na deviantní případ D. H. proti ČR, jehož implementace stále není u konce a který tak představuje vybočující případ mezi řadou v ČR úspěšně vykonaných rozsudků štrasburského soudu. Soustředění se na deviantní případ jim umožnilo v závěru formulovat faktory, které znesnadňují výkon rozsudku ESLP a jejichž význam lze v budoucnu zkoumat na dalších případech.⁶¹

Příkladem rozsáhlejšího výzkumného rámce založeného na zkoumání vybočujících případů je monografie *Towards Juristocracy* z pera Rana Hirschla.⁶² Ústřední otázkou Hirschlovy knihy je, jak a proč došlo k rozšíření nového konstitucionalismu, tedy ke konstitucionalizaci základních práv a vzniku ústavního soudnictví. Hirschl nejprve rekapituluje existující teorie.⁶³ Vytýká jim však, že nevysvětlují, proč bylo ústavní soudnictví ustaveno *právě v dané době*, a implicitně spojují nástup nového konstitucionalismu se zásadní změnou politického a ekonomického systému, tj. s přechodem k demokracii v poválečném Německu a Itálii, se získáním nezávislosti (Indie), pádem autoritativních režimů (Španělsko a Portugalsko) či „dvojím tranzitem“ (politickým i ekonomickým) v postkomunistických zemích po roce 1989. Aby našel odpověď, vybírá si Hirschl jako deviantní případy země, v nichž došlo k nástupu nového konstitucionalismu i přesto, že v nich neproběhly zásadní politické či hospodářské změny systému (jako například přechod k demokracii a tržnímu hospodářství). Proto

se Hirschl zaměřil na případy ústavních revolucí v Kanadě (1982), Izraeli (1992–1995) a na Novém Zélandu (1990), na které dosavadní teorie nedávaly odpověď. Případová studie těchto tří vybočujících případů⁶⁴ umožnila Hirschlovi formulovat vlastní „hegemony preservation theory“. Podle ní za konstitucionalizaci práv a vznikem ústavních soudů stojí zájmy a strategické úvahy mocenských elit a jejich snaha o zachování hegemonie tváří v tvář hrozbě ztráty současných mocenských pozic (například politický propad do té doby vládnoucí skupiny sekulárních aškenázkých židů v Izraeli na přelomu 80. a 90. let).⁶⁵

4. Vícepřípadové studie

Vícepřípadové studie v sobě oproti jednopřípadovým studiím z povahy věci obsahují prvek srovnání a mají tu výhodu, že kromě zobecňujícího potenciálu lépe odhalují i obecné kauzální vazby. Podobně jako u teoreticky podloženého výběru případů do jednopřípadových studií i u vícepřípadových studií nevybíráme případy čistě pragmaticky jen podle toho, co se nám hodí či o jakých případech toho víme nejvíce, nýbrž s určitou logikou, která nám umožní posléze zobecnit naše závěry či formulovat přesvědčivé hypotézy o kauzálních vztazích. My se zde budeme zabývat dvěma klasickými výzkumnými designy vícepřípadových studií – vícepřípadové studie postavené na principu nejpodobnějších případů a vícepřípadové studie postavené na principu nejdlišnějších případů.

Při výběru případů do vícepřípadové studie postavené na principu *nejpodobnějších případů* (*most similar cases*) se snažíme v ideálním případě nalézt případy, které se podobají⁶⁶ ve všech klíčových aspektech kromě faktoru, který způsobuje odlišné výsledky v každém ze sledovaných případů.⁶⁷

⁶⁰ Příklad převzat z LINOS, cit. dílo, str. 482.

⁶¹ SMEKAL, H. – ŠIPULOVÁ, K. DH v Czech Republic Six Years Later: On the Power of an International Human Rights Court to Push through Systemic Change. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 2014, no. 3.

⁶² HIRSCHL, R. *Towards Juristocracy: The Origins and Consequences of the New Constitutionalism*. Cambridge 2004.

⁶³ Tamtéž, str. 31–38.

⁶⁴ Ran Hirschl, aby ještě více „vytutil“ svou teorii, doplnil tyto tři deviantní případy (Kanada, Izrael, Nový Zéland) čtvrtým případem, Jihoafrickou republikou, která pro jeho teorii představuje nejtěžší případ (k tomu viz výše), na němž chce Hirschl poukázat na širší aplikovatelnost své teorie než jen na tři výše zmíněné etablované demokracie (srov. tamtéž, str. 10).

⁶⁵ Tamtéž, kapitola 3.

⁶⁶ Ve skutečně ideálním případě by v nejpodobnějších případech všechny charakteristiky kromě klíčové nezávislé proměnné měly být *totožné*, a nikoliv pouze *co nejvíce podobné*. Toho však ve společenskovědním výzkumu nelze skoro nikdy dosáhnout.

⁶⁷ Např. HIRSCHL, R. Dílo cit. v pozn. č. 57, str. 133–139; SEAWRIGHT, J. – GERRING, J. Cit. dílo, str. 304–306.

Jinými slovy, s pomocí nejpodobnějších případů se pokoušíme izolovat vliv klíčové nezávislé proměnné (tj. toho faktoru, který se jako jediný v obou případech liší) na sledované závislé proměnné. Často však v době výběru nevíme, zda tento odlišný faktor skutečně odlišné výsledky způsobuje. Pokud nalezneme dva případy, které jsou ve všech aspektech kromě jednoho (jež představuje sledovanou klíčovou nezávislou proměnnou) podobné,⁶⁸ může tak po provedení případové studie nejpodobnějších případů nastat dvojí situace. Jestliže nejpodobnější případy vykazují stejné výsledky u závislé proměnné, lze vyloučit to, že sledovaná klíčová nezávislá proměnná má zásadní vliv na závislou proměnnou.⁶⁹ Zajímavější je však situace, v níž nejpodobnější případy vykazují u závislé proměnné odlišné výsledky. To totiž znamená, že námi sledovaná klíčová nezávislá proměnná představuje potenciální vysvětlení odlišných výsledků u závislé proměnné. Jinak řečeno, v takovém případě jsme odhalili potenciální kauzální vztah mezi námi identifikovanou nezávislou proměnnou a sledovanou závislou proměnnou.

Studie nejpodobnějších případů může být dvoupřípadová či vícepřípadová. Typickým příkladem dvoupřípadové studie postavené na logice nejpodobnějších případů je monografie Davida Kosaře *Perils of Judicial Self-Government in Transitional Societies*.⁷⁰ Autor v ní zkoumá důsledky zavedení tzv. euromodelu⁷¹ nejvyšší rady soudnictví v postkomunistických zemích na mechanismy zodpovědnosti soudců (a to zejména na kárnou odpovědnost soudců). Autor k tomu používá dva případy – Českou republiku a Slovensko – které sdílejí celou řadu charakteristik (téměř nepřerušované soužití ve společném státě od roku 1918 do roku 1992, komunistickou minulost, kontinentální právní systém, kariérní model soudnictví, centralizované ústavní soudnictví a vstup do Rady Evropy a Evropské unie ve stejný moment). Tyto dvě země jsou podobné ve všech pro tuto studii klíčových aspektech kromě jednoho – modelu správy soudnictví.⁷² Zatímco Česká republika si ponechala model správy soudnictví, v němž hraje klíčovou roli ministerstvo spravedlnosti, dodnes, Slovensko v roce 2002 vytvořilo Súdnu radu, která má všechny charakteristiky výše zmíněného „euromodelu“ nejvyšší rady soudnictví. To umožňuje autorovi v rozumné míře izolovat vliv zavedení Súdny rady SR na mechanismy zodpovědnosti soudců a posléze formulovat zobecňující hypotézy, které lze v budoucnu zkoumat na ostatních postkomunistických

zemích ve Střední a Východní Evropě. Autor tak přichází s novou teorií, „judicial leadership theory“, podle níž „euromodel“ nejvyšší rady soudnictví v postkomunistickém kontextu posiluje vliv vedoucích představitelů soudní moci (v tomto případě soudních funkcionářů), zintenzivňuje používání mechanismů zodpovědnosti soudců a zvyšuje pravděpodobnost zneužití kárných řízení a dalších mechanismů (například přidělování spisů) vůči „nepohodlným“ soudcům.⁷³

Jako příklad vícepřípadové studie postavené na logice nejpodobnějších případů poslouží monografie Toma Ginsburga a editovaná kniha Aleca Stone Sweeta a Helen Keller. Tom Ginsburg ve své monografii *Judicial Review in New Democracies*⁷⁴ zkoumal, co ovlivňuje vznik silných ústavních soudů v nových demokraciích. Za tímto účelem si vybral tři asijské země (případy) – Taiwan, Mongolsko a Jižní Koreu – které mají relativně podobnou kulturu a všechny prodělaly přechod k demokracii v 80. letech 20. století, nicméně jejich ústavní soudy si vydobily odlišné postavení. Zatímco v Jižní Koreji je ústavní soud poměrně silný a nezávislý, v Mongolsku funguje ústavní soudnictví pouze v omezené míře a na Taiwanu je ústavní soud vyloženě slabý. Tento výzkumný design umožnil Ginsburgovi identifikovat rozložení sil na politické scéně jakožto klíčovou nezávislou proměnnou, která má zásadní vliv na rozkvet nezávislého ústavního soudnictví, a formulovat novou „insurance theory“. Podle této teorie jsou ústavní soudy v nových demokraciích slabé, pokud má jedna politická strana v parlamentu pohodlnou většinu, a naopak

⁶⁸ Zde uvádíme pro ilustraci logiky nejpodobnějších případů z didaktických důvodů modelový případ. Ve skutečnosti však na takové případy narazíme málokdy, a proto je legitimní tuto metodu (s uvedením patřičných limitů) použít i v situaci, kdy se případy liší ve více než jednom aspektu. Příkladem takového volnějšího použití logiky nejpodobnějších případů je studie Aleca Stone Sweeta a Helen Keller citovaná níže či studie Marie Popove srovnávající soudcovskou nezávislost v Rusku a na Ukrajině (POPOVA, M. *Politicized Justice in Emerging Democracies: A Study of Courts in Russia and Ukraine*. New York 2012).

⁶⁹ I taková studie, která dospěje k závěru, že určitá nezávislá proměnná na sledované závislé proměnné vliv nemá, má svou hodnotu. Vědci ale obvykle hledají spíše ty nezávislé proměnné, které na závislé proměnné vliv mají.

⁷⁰ KOSAŘ, D. *Perils of Judicial Self-Government in Transitional Societies*. New York 2016.

⁷¹ K tomu blíže tamtéž, str. 126–135; či KOSAŘ, D. – BOBEK, M. *Global Solutions, Local Damages: A Critical Study in Judicial Councils in Central and Eastern Europe*. *German Law Journal*, 2014, no. 7, zejména str. 1262–1264.

⁷² Klíčovou nezávislou proměnnou, jejíž vliv sledujeme, je tedy model správy soudnictví, a jednotlivé mechanismy zodpovědnosti soudců (kárná řízení, přidělování spisů, platové bonusy na Slovensku atd.) představují závislé proměnné.

⁷³ Hlavní argument této knihy je pro účely této práce zjednodušen, podrobněji KOSAŘ, D. *Perils of Judicial Self-Government in Transitional Societies*. New York 2016, str. 388–405.

⁷⁴ GINSBURG, T. *Judicial Review in New Democracies: Constitutional Courts in Asian Cases*. Cambridge 2003.

posilují tam, kde o moc bojují stejně silné politické strany, které potřebují nezávislý ústavní soud jako pojistku (*insurance*) proti zásadním změnám v případě volební porážky.⁷⁵

Alec Stone Sweet a Helen Keller ve své studii zkoumající aplikaci Evropské úmluvy o lidských právech v členských státech Rady Evropy používají princip nejpodobnějších případů. Jejich studie obsahuje 11 dvojic zemí, které jsou vždy vybrány na základě principu nejpodobnějších případů (tj. aby měly co nejvíce podobných charakteristik).⁷⁶ Jedná se například o dvojice Švédsko-Norsko, Řecko-Turecko, Nizozemsko-Belgie, Polsko-Slovensko,⁷⁷ Rusko-Ukrajina a Irsko-Spojené království. Tento výzkumný design editoři přijali za účelem „formulace podložených teoretických konceptů a generování hypotéz“ s vědomím toho, že „srovnání dvou relativně podobných případů má větší potenciál pro vybudování obecného teoretického rámce“.⁷⁸

Vícepřípadová studie postavená na principu *nejodlišnějších případů* (*most different cases*) má opačnou logiku. Při výběru případů do takto formulované vícepřípadové studie se snažíme nalézt případy mající stejné výstupy (tj. stejný výsledek u závislé proměnné), které se liší ve všech aspektech, jež nás v dané studii nezajímají, ale jsou podobné v tom aspektu, který chceme studovat (tj. v námi sledované klíčové nezávislé proměnné). Pomocí této logiky se tedy snažíme prokázat, že námi sledovaná nezávislá proměnná, která je podobná v obou případech, způsobuje podobné výsledky na závislé proměnné.⁷⁹ Pokud by totiž námi sledovaná nezávislá proměnná neměla v obou případech podobnou hodnotu, tak výsledky (na závislé proměnné u) obou případů nemohou dosahovat stejné hodnoty, protože oba případy se ve všech dalších aspektech liší. Zatímco u studie sledující princip nejpodobnějších případů zdůrazňujeme význam nezávislé proměnné, jejíž hodnota se u vybraných (v ostatních aspektech nejpodobnějších) případů liší, tak u studie sledující princip nejodlišnějších případů zdůrazňujeme význam nezávislé proměnné, jejíž hodnota je ve vybraných (v ostatních aspektech co nejodlišnějších) případů *podobná*.

I studie nejodlišnějších případů může být dvoupřípadová i vícepřípadová. Dvoupřípadová studie nejodlišnějších případů by byla vhodným výzkumným designem, pokud bychom například chtěli testovat použitelnost výše zmíněné „judicial leadership theory“ Davida Kosaře i na mimoevropské tranzitní země. Výzkumná otázka by tak zněla, zda model silné nejvyšší rady soudnictví

(podobný výše zmíněnému euromodelu) způsobuje stejné účinky (tj. posiluje vliv vedoucích představitelů soudní moci, zintenzivňuje používání mechanismů zodpovědnosti soudců a zvyšuje pravděpodobnost zneužití kárných řízení a dalších mechanismů vůči „nepohodlným“ soudcům) nejen v postkomunistické Evropě, ale i v jiných tranzitních scénářích na jiných kontinentech. Jako vhodná dvojice případů by se hodily například Slovensko a Mexiko, které se diametrálně liší ve všech důležitých aspektech (jako je historie, politický systém, právní kultura, členství v mezinárodních organizacích atd.) kromě modelu správy soudnictví (neboť obě země zavedly silnou nejvyšší radu soudnictví). Pokud by v obou (nejvíce odlišných) případech zavedení silné nejvyšší rady soudnictví mělo stejné důsledky (které předpovídá „judicial leadership theory“), tak tyto důsledky s největší pravděpodobností způsobila právě silná nejvyšší rada soudnictví. V takovém případě by bylo možné učinit zobecnění a konstatovat, že „judicial leadership theory“ platí (s jistými podmínkami) i pro post-autoritářské režimy v Latinské Americe. Zatím se však jedná pouze o hypotetickou vícepřípadovou studii, jejíž výsledky neznáme.⁸⁰

Vhodným příkladem pro pochopení principu nejodlišnějších případů na skutečně vícepřípadové studii je monografie Rana Hirschla *Constitutional Theocracy*.⁸¹ V této studii Ran Hirschl zkoumal sekularizační roli ústavních soudů a jejich judikatury v zemích, v nichž se obyvatelstvo ostře dělí po sekulární/náboženské linii – a to konkrétně v Egyptě, Izraeli, Malajsii, Nigérii, Pákistánu a Turecku. Ačkoliv se tyto země liší v celé řadě aspektů (jako je historie, politická kultura a nastavení vztahů mezi státem a církví v jejich ústavních dokumentech), ve všech těchto zemích byly ústavní soudy povolány rozhodovat klíčové náboženské otázky, přičemž ve všech z nich má rozhodovací činnost ústavních soudů podobné výsledky – omezuje vliv náboženství ve společnosti a stanovuje limity toho, co mohou nábožensky

⁷⁵ Tamtéž.

⁷⁶ KELLER, H. – STONE SWEET, A. (eds.). *A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems*. Oxford 2008.

⁷⁷ Čtenář si jistě povšimnul, že v tomto „páru“ případů by – pokud by měla být důsledně sledována logika nejpodobnějších případů – měla vedle Slovenska stát Česká republika a nikoliv Polsko.

⁷⁸ Tamtéž, str. 18.

⁷⁹ Např. HIRSCHL, R. Dílo cit. v pozn. č. 57, str. 139–142; SEAWRIGHT, J. – GERRING, J. Cit. dílo, str. 304–306.

⁸⁰ Takovou studii totiž dosud nikdo neprovedl.

⁸¹ HIRSCHL, R. *Constitutional Theocracy*. Harvard 2010.

orientované politické strany prosadit. Podle Rana Hirschla je klíčovou nezávislou proměnnou, která vysvětluje podobné výsledky v rozhodovací činnosti ústavních soudů u takto odlišných šesti případů, nárůst vlivu nábožensky orientovaných politických stran a jejich vzrůstající popularita u veřejnosti (zjednodušeně podpora teokratické vlády). Z toho Hirschl dovozuje, že vzrůstající podpora teokratické vlády u veřejnosti (což je sledovaná nezávislá proměnná, která má ve sledovaných případech podobnou hodnotu) ve všech šesti zemích (které jsou jinak v řadě klíčových aspektů zcela odlišné) vedla sekulární elity k tomu, že přenesly otázky vztahu státu a církve z politického hřiště na hřiště ústavněprávní. Sekulární elity se tak skrze ústavní soudy snaží omezit vliv teokratické vlády i poté, co ztrácí podporu u široké veřejnosti, a uchovat si co nejvíce ze svých liberálních hodnot i po volební porážce.⁸²

Jak jsme již naznačili výše, v důsledku komplexností v právu a sociální realitě jako takové se s případy, kdy bude možné použít výzkumný design postavený na principu nejpodobnějších či nejodlišnějších případů v jejich ryzí podobě, setkáme jen velmi vzácně a možnosti izolace rozhodujících proměnných jsou proto omezené. Existuje proto několik způsobů, jak posílit přesvědčivost našich zobecňujících či kauzálních závěrů. Případovou studii lze vylepšit zkoumáním podrobného průběhu řetězce událostí v rámci případu (*process tracing*), argumentací vyvracející konkurenční varianty vysvětlení našeho případu⁸³ či nalezením tzv. protipříkladu.⁸⁴

4. Závěr

V tomto článku jsme popsali pět základních designů teoreticky orientovaných případo-

vých studií (typický případ, nejsložitější případ, deviantní případ, nejpodobnější případy, nejodlišnější případy) a jejich logiku výběru případů. Závěrem však lze konstatovat, že case study přístup je obecně velmi flexibilní a v literatuře lze nalézt i jiné výzkumné designy. Podstatné však je vždy vědět, co přesně, jak a proč chceme zkoumat. To znamená, že si (1) musíme ujasnit, jaký fenomén, koncept či princip nás zajímá, a (2) formulovat výzkumný cíl a výzkumné otázky či hypotézy, (3) jimž přizpůsobíme výběr případů. Případ by neměl být vybrán jen proto, že je zajímavý nebo jej dobře známe; výběr by měl být řízen teorií a jednou (či více) z výše popsaných strategií výběru případů.⁸⁵ Dobře provedený výběr případů totiž výrazně zvyšuje zobecňující potenciál příslušné případové studie a šance na tvorbu přesvědčivých hypotéz o kauzálních vztazích. Rovněž umožňuje dalším výzkumníkům na této případové studii stavět a budovat obecné teorie vysvětlující důležité společenské jevy. Pokud tento článek přivede alespoň některé české akademiky a čtenáře k zamyšlení nad výběrem případů do svých výzkumných projektů, pak splní svůj účel.

⁸² Pozorný čtenář si všimne, že Hirschl v *Constitutional Theocracy* v závěru přichází s velmi podobnou teorií jako u své předchozí knihy *Towards Juristocracy*. *Constitutional Theocracy* tak v podstatě představuje variaci na „hegemony preservation theory“ (srov. pozn. č. 62 výše), akorát v jiném kontextu a s použitím jiné logiky pro výběr případů do vícepřípadové studie. Konkrétně v *Constitutional Theocracy* se Hirschl řídil logikou nejodlišnějších případů, zatímco v *Towards Juristocracy* použil kombinaci tří deviantních případů ve spojení s jedním nejtěžším případem (srov. pozn. č. 62).

⁸³ GEORGE, A. – BENNET, A. Cit. dílo, str. 81; COLLIER, D. *Understanding Process Tracing*. *Political Science and Politics*, 2011, no. 4.

⁸⁴ Viz KREIDL, M. Cit. dílo, str. 1043.

⁸⁵ Srov. GEORGE, A. – BENNET, A. Cit. dílo, str. 69.

Vyhnete se riziku pochybení
při praktické aplikaci nového zákona

ASPI
Navigátor

Zadávání
veřejných
zakázek

Snadno a srozumitelně

Využijte interaktivního průvodce postupy při zadávání veřejných zakázek

- Přehlednou formou grafického zobrazení a propojení na aktuální právní předpisy, komentáře, výklady a judikaturu srozumitelně vysvětlí jednotlivé postupy dle zákona č. 134/2016 Sb., o zadávání veřejných zakázek
- Připravil autorský tým advokátní kanceláře ROWAN LEGAL

ROWAN
LEGAL